

Дорогий Читачу!

Перед Вами – вибрані твори великого українського філософа Григорія Сковороди. Та перш ніж Ви заглибитесь у читання, дозвольте мені сказати Вам кілька слів.

Свого часу улюблений учень Гегеля Кароль Фридерик Лібельт, чия «Естетику» з неабияким інтересом читав Тарас Шевченко в останній місяць свого перебування на засланні, писав, що філософія нагадує йому безмежний український степ. Не знаю, чи може бути ще глибший, красивіший і рідніший нам образ філософії, ніж оцей. Справді, хіба не навіює Вам напоений запахом різнотрав'я літній український степ, що стелиться ген-ген до самісінького небокраю, оті одвічні питання: «Хто ми? Звідки ми? Куди ми йдемо?» Ось тут і починається філософія.

І коли уявити філософію в образі нашого рідного степу, тоді на пам'ять неодмінно прийде Григорій Сковорода. Та й сам він хотів бачити себе вічним пілігримом, чий ноги ходять степовими стежками, а серце втішається спокоем десь на небі. Уже під кінець життя, у розкішній бароковій містерії «Боротьба Михайла із Сатаною», він змалював себе якраз так. Спекотне слобожанське літо. Степ. Щойно пройшов дощ. І земля після дощу свіжа, первозданна й запашна, немов дитя. Над землею чисте блакитне й високе-превисоке небо. На небі – веселка, а на ній сидять гуртом Божі архангели. Вони дивляться згори на землю й бачать там Сковороду: «Веселими ногами та місцями він іде собі з жезлом і тихо наспівує... Співаючи, кидає оком то направо, то наліво, а то й на все видноколо; спочиває як не на узвишші, так біля джерела або на зеленій траві; ласує нехитрими ласощами, сам надаючи їм смаку, немов гарний співак простій пісні. Він солодко спить і втішається Божими видивами вві сні й наяву. А на ранок прокидається бадьорий і сповнений надії... День

йому — то цілий вік, що схожий на тисячоліття, і він не промінє його навіть на тисячу нечестивих літ. По-світовому, він — найнікчемніший жебрак, а по-Божому — найбільший багатій... Цей мандрівник ходить ногами по землі, та серце його перебуває на небесах і насолоджується».

Ось він — справжній образ української душі, якій, попри всю її любов до Божого світу, споконвіку було ніби тісно на землі, душі, яка повсякчас стремить кудись далеко-далеко за межі видимого світу. Про це свідчать і наші невимовно прекрасні пісні, і наші храми, і Шевченко, який уже змалку мандрував на край світу, і люди, яких я мав щастя знати.

Мені здається, це той самий образ української душі, що його змалював Райнер Марія Рільке у своїй геніальній «Пісні про Правду»: «І в цій землі, де могили — як гори, люди — немов безодні. У їхніх глибинах темно й тихо, а їхні слова — лиш тоненькі хиткі місточки над їхнім справжнім життям. Інколи темні птахи злітають з курганів. Інколи дивовижні наспіви спадають у людей і щезають в їхній глибині, а птахи розчиняються в небі. Усе безмежне, куди не глянь. Навіть хати не рятують від цього безмежжя — їхні маленькі віконця сповнені ним. Тільки в темних кутках стоять старовинні ікони, неначе Божі верстові стовпи, і світло від бляклих лампадок тиняється в них, мов заблукале дитя в зоряній ночі».

Так-так, Сковорода — це втілення глибини й безміру української душі. А крім того, це самісінька серцевина нашої християнської традиції. Недарма один із найбільших духовних діячів сучасності Папа Римський Іван Павло II, виступаючи наприкінці червня 2001 року в Києві, у Маріїнському палаці, казав: «Дорогі українці, якраз християнство дало натхнення нашим найвизначнішим мужам культури й мистецтва, воно щедро зросило моральне, духовне й суспільне коріння вашої країни». І на підтвердження своїх слів Понтифік зачитував рядки з поезії Сковороди:

Omnia praetereunt, sed amor post omnia durat.
Omnia praetereunt, haud deus, haud et amor.

Я б переклав їх по-нашому так: «Все мина, лиш Любов зостається по всьому, / Все мина, та не Бог, не Любов». Любов — це Божа присутність у світі, прояв отого невидимого єства («істи»), що, як казав Сковорода, є «в дереві справжнім деревом, у траві травною, в музиці музикою, у будинку будинком». Це той «правдивий світ», про який напише згодом великий шанувальник Сковороди Юрій Клен: «Правдивий світ, — не той, для ока зримий, — / Крилами розтинаючи вогонь, / Гоїдають тихо грізні серафими / На терезах своїх долонь». І наш видимий світ — лиш відблиск Божого єства, тієї безмежної всеосяжної кулі, чие осереддя скрізь, а обводу немає ніде. «Єство, що обіймає все, — писав Сковорода, — не має меж,

так само не має меж і цей світ, бувши його тінню. Світ є скрізь і повсякчас біля свого ества, наче тінь біля яблуні. Зрештою, вони тільки тим і різняться, що дерево життя стоїть собі та й стоїть, а тінь маліє — то перебігає, то народжується, то зникає, — вона ж бо є ніщота».

— А як же поєднані між собою невидимий і видимий світи? — питаю я.

— Так, як Божа та людська природи в Христі, — відповідає Сковорода, — тобто нерозділиво й незмісно.

— Гаразд. Але як же мені побачити отой невидимий світ?

— Дивляючись у самого себе.

— А де ж те дзеркало, в якому я можу бачити самого себе справжнього?

— Увесь світ, — каже Сковорода. — «Стань же, коли твоя ласка, на рівній місцині та й звели поставити довкола себе віночком сотню дзеркал. Тоді зразу побачиш, що один твій тілесний бовван володіє сотнею залежних від нього образів. А як тільки прибрати дзеркала, усі копії миттю сховаються у своєму естві, або оригіналі, неначе гілля у своєму зернятті. Тим часом сам наш тілесний бовван є не чим іншим, як тінню справжньої людини. Це твориво, на манір мавпи, перекривляє невидиму й непроминальну силу та божество тієї людини, чийми дзеркальними тіннями є всі наші боввани, котрі то з'являються, то щезають, тоді як правда Господня стоїть непорушна вовіки, укріпивши свій діамантовий вид — вмістилище незліченних піщинок наших тіней...»

Оце і є та «внутрішня людина» — Христос, — в якій усі ми цілі й тотожні так само, як ціле й тотожне Христове Тіло в цілій проскурці та в кожній окремії її часточці. І на землі є лиш одне свідчення нашого причастя до неї. Що саме? Діяльна любов. Казав же колись великий письменник і мораліст Лев Толстой: «Сковорода вчив, що святість життя — тільки в справах добра»...

Один зі своїх трактатів Сковорода назвав «Вхідні двері до доброго християнського життя». Вважайте, дорогий Читачу, що вся ця книжка — то не що інше, як вхідні двері до доброго життя. Бажаю Вам приємного читання. І нехай наші душі стануть світліші. Тоді світлішим стане й усе навколо, адже світ — то дзеркало наших душ.

Леонід Ушкалов

ХАРКІВСЬКІ БАЙКИ

Ласкавий приятелю!

У сьомому десятку нинішнього віку, залишивши вчительську посаду й усамітнівшись у лісах, полях, садах, селах, хуторах та пасіках, що лежать довкола Харкова, я навчав себе доброчесності й повчався в Біблії, а при тому, бавлячись благопристойними іграшками, написав півтора десятка байок, ще не будучи з тобою знайомий. А цього року в селі Бабаях² збільшив їх удвічі. І коли я писав ці останні, то здавалось, ніби ти завжди поруч, схвалюєш мої думки й причащаєшся до них разом зі мною. Дарую ж тобі три десятки байок, тобі й таким, як ти.

Батьківська кара має у своїй гіркоті насолоду, а мудра іграшка криє в собі силу.

Нерозумну пиху стрічають по вигляду, а проводжають зі сміхом, тим часом розумний жарт позначений важливим кінцем.

Нема нічого смішнішого за розумний вигляд з порожнім нутром, і нема нічого веселішого за смішне обличчя з прихованою серйозністю.

Згадаймо прислів'я: «красна хата не углами, а пирогами».

Я й сам не люблю мінливої маски тих людей і справ, про які можна сказати українською приповідкою: «стукотить, гуркотить, гримотить... А що там? Кобиляча мертва голова біжить». Кажуть і росіяни: «Літала високо, а сіла недалеко». Це про тих, хто багато й красно говорить, а слухати нічого. Не любі мені ці порожні гордощі й пишна порожнеча; я люблю те, що зверху ніщо, а всередині щось, зовні неправда, а всередині правда. Такі слова й таку людину греки називали силеном³. Це картинка, зверху смішна, а всередині прекрасна. Друже мій!

¹ Збірка присвячена Панасові Панкову – колезькому реєстраторові, який мешкав у Острогозьку.

² Бабаї – містечко під Харковом, засноване в середині XVII ст.

³ Так, у діалозі Платона «Бенкет» (216d) Алквіад порівняв Сократа із силенами – потворними різьбярськими фігурками, всередині яких були статуетки богів.

Не зневажай байок. Байка й притча — одне й те саме. Не за гаманцем суди скарб, праведним судом суди. Байка тоді буває нікчемна й бабська, коли в низькій і смішній своїй шкаралупі не має зерна істини, тобто схожа на горіх свищ [...] Іноді в лахмітті криється коштовний камінь [...] Як обряд без Божої сили є пустка, так і байка без істини. А якщо з істиною, тоді хто посміє назвати її брехнею? [...]

Цей утішний і фігурний різновид творів був звичний для найкращих стародавніх філософів. Лавр і взимку зелений. Так мудрі люди й у розвагах розумні, й у неправді правдиві. Правда не здаля бовваніла їхньому пильному погляду, так, як ницим умам, але виднілась ясно, немов у дзеркалі, і вони, побачивши живо живий її образ, уподібноли її до різних тлінних фігур.

Жодні фарби не красять троянду, лілею чи нарциса так живо, як чудово утворює в них невидиму Божу істину тінь небесних і земних образів. Звідси походять ієрогліфи, емблеми, символи, таїнства, притчі, байки, порівняння, прислів'я... І не дивно, що Сократ¹, коли йому внутрішній ангел², керманич у всіх його справах, звелів писати вірші, обрав тоді Езопові байки³. Як найхитріша картина видається невченим очам неправдою, так і тут робиться.

Сама Біблія — сонце всіх планет і цариця — створена Богом із таємничих фігур, притч і порівнянь. Уся вона виліплена з глинки й названа в Павла «буїством»⁴. Але ця глинка натхнена духом життя, а це буїство криє в собі щось мудріше за все смертне. Зобразити, приточити, уподібнити — означає те саме.

Прийми ж, ласкавий приятелю, дружнім серцем від свого друга цю не таку вже й несмачну воду його думок. Це не мої думки, і не я їх вигадав, бо істина не має початку. Але я люблю їх — значить, мої; полюбиш ти — і будуть твої. Я знаю, що твоя тілесна подоба дуже несхожа на моє опудало, та нехай дві різні посудини наповняться одним лікером; нехай буде одна-єдина душа й одне-єдине серце! Єдність думок — ось що таке справжня дружба. Усе не наше, усе загине, і самі тіла наші.

¹ Сократ (бл. 470–399 рр. до н. е.) — великий давньогрецький філософ.

² Ідеться про Сократового «даймона».

³ Езоп (VII–VI ст. до н. е.) — славетний давньогрецький байкар. Про цю історію йдеться в Платоновому діалозі «Федон» (60с – 61b).

⁴ Див.: Перше послання св. ап. Павла до коринтян 1:21.

Одні лиш думки наші завжди з нами, одна лиш істина вічна, а ми в ній сховаємось, неначе яблуна у своєму зернятті.

Плакаймо ж дружбу! Прийми і споживай з Петром чотириногих, звірів, гадів і птахів [...] Вони є не чим іншим, як образами, що прикривають, мов полотно, істину. Споживай їх, доки не споживеш із Богом чогось кращого.

*Ласкавий приятелю!
Твій вірний слуга,
любитель священної Біблії
Григорій Сковорода.*

1774 року, в селі Бабаях, напередодні П'ятдесятниці¹.

Байка 1

СОБАКИ

У селі в хазяїна жило двійко собак. Якось раз проїжджав повз ворота не-знайомиць. Один собака вискочив і почав гавкати, аж поки той не зник з очей, а потім повернувся у двір.

— І що тобі це дало? — спитав другий.

— Та хоч нудьгу розвіяв, — відповів на те перший.

— Але ж не всі проїжджі такі, — сказав розумний, — щоб мати їх за ворога нашого хазяїна, а то б я й сам не занедбав своєї служби, хоч минулої ночі моя нога побувала у вовчих зубах. Бути собакою — добра справа, а от гавкати на всіх просто так — зле.

Сила.

Розумна людина знає, що ганити, а дурень базікає без пуття.

Байка 2

ВОРОНА І ЧИЖ

Неподалік від озера, в якому видно було жаб, виспівував, сидячи на гілці, Чиж. Ворона поблизу й собі каркала, а бачачи, що Чиж не перестає співати, сказала:

¹ Тобто 7 червня 1774 р., бо свято Трійці, або П'ятдесятниці, припало того року на 8 червня.

- Чого це ти сюди пнешся, жабо?
 – А ти чого мене жабою звеш? – спитав Чиж Ворону.
 – А того, що ти точнісінько такий же зелений, як і он ота жаба.
 – О! – скрикнув Чиж. – Коли вже я жаба, тоді ти справжня кракавка за своїм внутрішнім зняряддям, яке робить твої спів дуже схожим на жаб'ячий.

Сила.

Серце та людські звичаї, а не зовнішні ознаки, мають свідчити про те, хто є хто. Дерево пізнають за плодами.

Байка 3

ЖАЙВОРОНКИ

Ще в сиву давнину, якраз у ті часи, коли черепахи вчилися в орлів літати, молодий Жайворонок сидів неподалік від того місця, де одна зі згаданих черепах, як свідчив мудрий Езоп¹, щасливо закінчила на камені свій політ та ще й із неабияким шумом і гуркотом. Молодик, з переляку тремтячи, подався до свого батька:

– Таточку! То, мабуть, біля тієї он гори сів орел, про якого ти мені колись розповідав, що він птах найстрашніший і найсильніший...

– А чому ти так гадаєш, синку? – спитав старий.

– Таточку! Як він сідав, то я такої швидкості, шуму й гуркоту ще зроду не бачив і не чув.

– Мій любий синочок! – сказав старий. – Молоденький твої умочок... Знай, друже мій, і завжди співай собі ось цю пісеньку:

Не те орел, що літає,
 А те, що легко сідає...

Сила.

Багато хто без природи значні справи починає, але погано кінчає. Добрий намір і кінець – всякій справі є вінець.

¹ Ідеться про байку Езопа «Орел і Черепаха».

Байка 4

ГОЛОВА І ТУЛУБ

Тулуб, одягнувшись у чудове й просторе з дорогими оздобами вбрання, величався перед Головою й дорікав їй тим, що на неї не припадає навіть десятої частини його розкоші...

— Слухай ти, дурню! — сказала Голова. — Якщо може вміститись розум у твоєму череві, то подумай, що це зроблено не заради твоєї великої гідності, а лиш тому, що ти не можеш вдовольнитися малим, як я.

Фабулка ця для тих, хто свою честь поклав на одній лиш розкоші.

Байка 5

ЧИЖ І ЩИГЛИК

Чиж, вилетівши на волю, стрівся зі своїм давнім товаришем Щиглем, і той його спитав:

— Як це ти, друже мій, звільнивсь?.. Розкажи мені!

— Дивним випадком, — відповів невільник. — Багатий турок приїхав з посланцем у наше місто і, гуляючи ради цікавості по ринку, зайшов у наш пташиний ряд, де нас десь сотень чотири в одного хазяїна висіло в клітках. Турок довго на нас дивився з жалем, як ми один перед одним виспівували, а потім і питає нашого хазяїна:

– А скільки ти просиш грошей за всіх?

– Двадцять п'ять рублів, – відповів той.

Тоді турок, не сказавши їй слова, заплатив гроші і звелів подавати собі по одній клітці, а потім випускав кожного з нас на волю і тішився, дивлячись, як ми розлітаємось на всі боки.

– А що ж тебе, – спитав товариш, – заманило в неволю?

– Солодкий харч і гарна клітка, – відповів щасливець. –

А тепер, поки ї житиму, буду дякувати Богу ось цією пісенькою:

Краще вже сухар з водою,
Аніж цукор із бідною!

Сила.

Хто не любить клопоту, той має навчитись просто ї убого жити.

Байка 6

ГОДИННИКОВІ КОЛІЩАТА

Одне Коліща годинника спитало в Другого:

– Скажи-но мені, чого це ти гоїдаєшся не по нашій схильності, а в інший бік?

– Мене, – відповіло Друге, – так зробив мій майстер, і я вам цим не тільки не заважаю, а ще ї допомагаю, так, щоб наш годинник ходив згідно з сонячним колом.

Сила.

На різні природні схильності є ї різна життєва путь! Та всім один кінець: чесність, мир і любов!

Байка 7

ОРЕЛ І СОРОКА

Сорока Орлу говорила:

– Скажи мені, як це тобі не набридає день у день вихором кружляти в просторах небесних високостях? І то вгору, то вниз, мов по кручених сходах, вештатись?..

— Та я б ніколи й на землю не спускався, — відповів Орел, — якби тілесна потреба мене до того не змушувала.

— А я б ніколи не відлітала від міста, якби Орлом була, — сказала Сорока.

— І я б так само робив, якби був Сорокою, — відповів на те Орел.

Сила.

Хто народився для того, щоб тішитись вічністю, тому приємніше жити в полях, галях і садах, аніж у містах.

Байка 8

ГОЛОВА І ТУЛУБ

— І чим би ти жива була, — спитав Тулуб Голову, — якби від мене життєвих соків час від часу не брала?

— Свята правда, — відповіла Голова. — Та в нагороду за те моє око тобі світить, а я допомагаю тобі порадою.

Сила.

Народ мусить своїм володарям служити й годувати їх.

Байка 9

МУРАШКА І СВИНЯ

Сперечалися якось Свиня з Мурашкою: хто з них двох багатший? А Віл був свідком правоти й стороннім суддею.

— А чи багато в тебе хлібного збіжжя? — спитала з гордою посмішкою Свиня. — Прощу відповісти, шановна пані...

— У мене є ціла жменя найчистішого зерна, — відповіла на те Мурашка. І тільки-но вона замовкла, як Свиня й Віл щосили зареготали.

— Так хай же буде нам суддею пан Віл, — сказала Свиня. — Він двадцять з гаком літ з великою славою справляв судейську службу, і можна сказати, що між усією своєю братією він — найдотепніший юрист та ще й пречудово знається на арифметиці й алгебрі. Його благородність зможе нас легко розсудити. Та він же й у латинських диспутах, здається, неабиякий мастак.